

kütüphanede ondan farklı olarak beş pencere yer almakta ve bunların üçü avluya, ikisi mâbeyne açılmaktadır; sokağa bakan arka ve yan duvarlar sağirdir.

Avluyu güney ve batıdan "L" biçiminde saran on adet medrese hücreleri diğer yapılardan daha alçak seviyede tutulmuştur. Üstleri kubbeye örtülü olan 4 × 4 m. ölçülerindeki hücrelerde birer ocakla birer dolap nişi mevcuttur. Odaların önünde on sütuna basan kemerlere oturtulmuş kubbelerle örtülü bir revak bulunmakta ve bugün açıklıklarının kemerlerden itibaren camekânla kapatılarak okuma salonu haline getirilmiş olduğu görülmektedir. Avlunun ortasında altıgen planlı bir şadırvanla bir kuyu yer almaktadır. Altı mermer sütunun taşıdığı piramit biçiminde basık bir külahla örtülü olan şadırvan, her yüzü mermerle kaplanmış altı kurnası ve ince işçilikli demirden havuz şebekesiyle medresenin âhengine uyum sağlamış durumdadır. Yüksek korkulukla çevrilen çıkıklı kuyu ise iptal edilmiştir. Günümüzde avlunun büyük bir bölümü çiçek bahçesi halindedir.

Fezullah Efendi Medresesi, klasik Osmanlı medrese şemasını devam ettiren son örneklerden biridir. Dengeli planı ve mimarisıyla ortaya zarif, aydınlık ve ferah bir mekân olgusu koyar. Ancak gerek cepheyi hareketlendiren çeşmelerde, gerekse daha geç dönemlerde yenilenen içteki kalem işi süslemelerde Batılılaşma döneminin etkileri kendini göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 38-39; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 365-366; M. Serhan Tayşi, "Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi ve Feziyye Medresesi", *TDA*, sy. 23 (1983), s. 9-100; Erdem Yücel, "Fezullah Efendi Medresesi ve Kütüphânesi, Fatih Millet Kütüphânesi", *İstA*, X, 5741-5743.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

FEZ

(bk. FAS).

FEZA'

(الْفَزْعُ)

Kıyametin isimlerinden biri.

"Korkmak, dehşete düşmek" anlamında masdar olan feza' kelimesi, isim olarak "korkunç bir nesne veya olayın insan kalbinde doğurduğu nefret hali, şid-

detli korku" mânasına gelir. Bundan dolayı kelime Allah'a karşı duyulan hürmet ve ta'zim (haşyet) için kullanılmaz (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fz'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 357). Çünkü dehşet korkulan şeyden uzaklaşmayı, haşyet ise Allah'a yaklaşmayı gerektirir.

Kur'ân-ı Kerim'de altı âyette geçen feza' kavramı (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fz'a" md.) üç yerde kıyameti tasvir etmektedir. İnkârcıların dehşete düşmelerini, yenilgilerini ve başka hiçbir çarelerinin kalmadığını anladıkları zaman iman etmelerinin fayda vermeyeceğini ifade eden Sebe' sûresindeki âyetler ise (34/51-54) bazı müfessirler tarafından Bedir Gazvesi'ni veya âhir zamanda meydana gelecek büyük yenilgiyi tasvir ettiği şeklinde yorumlanırken bazıları bu âyetlerin inkârcıların âhiretteki durumunu dile getirdiğini kabul etmişlerdir (Taberî, XXII, 72-76; Kurtubî, XIV, 314-318).

İslâm dininin temel hükümleri içinde önemli bir yer tutan ve insandaki sorumluluk duygusunun esasını oluşturan âhiret hayatı İslâm literatüründe çeşitli isimlerle anılmıştır. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi (*İhyâ'*, IV, 516-517) âhiret hayatının bir kısmı üzücü, bir kısmı sevindirici olan muhtelif merhalelerine göre insanların yaşayacakları ruhî haller birçok farklı terim veya tabirle ifade edilmiştir. Bunlardan birini oluşturan feza' kavramının yer aldığı âyetlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre bu kelime daha çok kıyametin kopmasının ve hesap görülmeden önceki bilinmezliğin doğurduğu dehşeti dile getirmektedir. O gün korku ve dehşet, Allah'ın âyetlerini incelemeyen, anlayıp kavramadan onları yalanlayan, ayrıca putlara, yaratılmışlara tapmak gibi insan hâsiyet ve şerefiyle asla bağdaşmayan günahları işleyen kimseler içindir. İmanları ve faydalı işleri sayesinde güzel bir âkibe mazhar olanlar ise bu "en büyük dehşet"ten (el-fezau'l-ekber) etkilenmeyeceklerdir. Onların etrafını melekler saracak ve dünyada kendilerine vaad edilen mutlu hayatın başladığını müjdeleyeceklerdir (bk. el-Enbiyâ 21/98-103).

Bütün İslâm âlimleri Allah'ın rahmetinin gazabından çok fazla olduğunu ve her şeyi kuşattığını tereddütsüz kabul ederler. Ancak bu merhamet, gerçek adaletin tecellisine ve suçluların cezalandırılması ilkesine engel teşkil etmez. Başlangıçta ilâhî nefha ile hayat verilen, en güzel şekle büründürülen ve birçok yaratıktan üstün kılınan insan, dünya hayatında sahip olduğu imkânlardan fay-

dalanarak ebedî mutluluğa hazırlanmakla mükelleftir. Bunu gerçekleştirme zahmetine katlanmayıp bütün imkânlarını geçici dünya zevklerine harcayanlar âhirette bu davranışlarının acı âkibetine katlanacaklardır. Kıyametin dehşetini dile getiren âyetlerin yanında Allah'ı dost edinenlerin (evliyâullah, bk. Yûnus 10/62-64) karşılaşacakları fevkalâde iyi muameleleri tasvir eden âyetlerin sayısı da oldukça fazladır. Meselâ Fussilet sûresinde Allah dostlarının, O'nu yegâne rab tanıyıp istikametten ayrılmayan kimseler olduğu ifade edildikten sonra âhiret hayatında onların etrafını meleklerin saracağı ve kendilerine şöyle hitap edecekleri haber verilir: "Korkmayın, üzülmeyin. Size vaad edilen cennetle artık sevinin. Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarıyız. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canınızın çektiği her şey var; istediğiniz her şeyi orada bulacaksınız" (41/30-32).

Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerde de İslâm ülkesinin savunulması görevini yapanların veya bu yolda şehid olanların kıyametin dehşetinden emin olacakları ifade edilmektedir (*Müsned*, II, 404; İbn Mâce, "Cihâd", 7, 16; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 25).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fz'a" md.; *Lisânü'l-Arab*, "fz'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 357; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fz'a" md.; *Müsned*, II, 404; İbn Mâce, "Cihâd", 7, 16; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 25; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXII, 72-76; Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 516-517; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 314-318.

BEKİR TOPALOĞLU

FEZÂİL

(الْفَضَائِلُ)

Amellerin, vakitlerin, şahısların, şehir, ülke ve milletlerin faziletini anlatan bir kitap türü.

"Artmak, fazlaşmak, üstün olmak" anlamındaki fazl kökünden türeyen faziletin çoğulu olan fezâil kelimesi, İslâmî literatürde "bir şeyi veya bir kimseyi üstün kılan özellikler" anlamıyla amelilerin, zamanların, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin benzerlerinden üstünlüğünü anlatmak için kullanılmış ve bunların her birine dair pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Kur'an'ın (bk. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN), Hz. Peygamber'in (bk. HASÂİS) ve ashâbın (bk. FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE) faziletleriyle ilgili olanlar önemli bir yer tutar.

Amellerin Fazileti. Fezâil kelimesi, "yapılmasını dinin tavsiye ettiği güzel iş ve hareketler" anlamıyla bazı hadislerde geçmektedir. "İyi işlerin en değerlisi, seninle ilgisini kesen akrabayı ziyaret etmen, senden esirgeyene vermen, sana hakaret edeni başışlamandır" (*Müsned*, II, 438) meâlindeki hadis bunlardan biridir. Allah katında değerli olan davranışları belirtmek amacıyla Resûl-i Ekrem'in "en üstün, en faziletli" anlamındaki *efdal* kelimesiyle, "en hayırlı" anlamındaki *hayr* kelimesini çok kullandığı görülmektedir. "En sevgili" (ehabbü), "en mükemmel" (ekmel), "en iyi" (ahsen), "en değerli" (ekrem), "en güzel" (atyeb) kelimeleri de aynı anlamda hadislerde sıkça yer almaktadır. Resûlullah'ın en faziletli diye zikrettiği şeylerin başında iman, Kur'an okuma ve ilim öğrenme gelmekte, namaz, zekât, oruç, hac, cihad, hicret, zikir, tövbe, dua gibi ibadetler de özellikle tavsiye edilmektedir. Birer fezâil sayılan ahlâkî davranışlar arasında insanlarla iyi geçinmek, eliyle ve diliyle kimseye zarar vermemek, selâmlaşmak, başkalarının iyiliğini istemek, doğru sözlü olmak, elinin emeğiyle geçinip kimseden bir şey istememek gibi hususlar ön planda gelmektedir.

Fezâilü'l-a'mâle dair eser veren ilk müellifin İbn Zencûye (ö. 251/865) olduğu tahmin edilmekte (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1274), bu çalışmalardan günümüze gelen en eski eserin ise İbnü's-Sünnî'nin (ö. 364/974) *Fezâ'ilü'l-a'mâl'i* (Ezher Ktp., Hadis, nr. 4146, 149 varak) olduğu sanılmaktadır. Hadis hâfızı Ziyâeddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245), benzerleri arasında önemli bir yeri bulunan ve titiz bir çalışma sonucunda yayımlanan *Fezâ'ilü'l-a'mâl'i* (nşr. Gassân İsa Muhammed Hermâs, Beyrut 1407/1987) bu tür kitapların muhtevası hakkında bir fikir vermektedir. Abdestin faziletine dair hadislerle başlayan eser ezan, namaz, zikir, cenaze, oruç, zekât, hac, cihad, nikâh, Kur'an, ilim ve ahlâk gibi konularda 778 hadis ihtiva etmektedir. Kitapta hadislerin senedleri zikredilmemiş, sadece sahâbî olan râvilerin adları verilmiştir. Daha sonraki müelliflerden Ebû'l-Berekât en-Neseî ile İstanbullu Mehmed Hıfzî Efendi'nin (TSMK, Mehmed Reşad, nr. 193, 170 varak) aynı adı taşıyan eserleri de burada zikredilmelidir. Ak Baba diye bilinen İzmîtlî Ak Ali Efendi, 1168 (1755) yılında akaide ve vaaza dair *Fezâ'il* adlı bir eser kaleme almıştır (Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin

Efendi, nr. 1325, 255 varak). Ebû's-Şeyh'in *Şevâbü'l-a'mâl'i*, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî'nin ilim, temizlik, namaz, oruç, sadaka, hac, cihad, iyilik, akraba ziyareti, edep ve zühde dair 2129 hadisi topladığı *el-Metcerü'r-râbiḥ fi şevâbi'l-'amelî's-şâliḥ'i* (nşr. Muhammed Hüsâm Beyzûn, Beyrut 1410/1990) ve Edirneli Sarı Hıfzî Mehmed Efendi'nin *A'mâl-i Sâlihât'ı* da (*Osmanlı Müellifleri*, I, 139) bu konuya dair eserlerden bazılarıdır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Câmi'u'l-fezâ'il ve kâmi'u'r-rezâ'il* adlı eseriyle (trc. Hasan Kâmil Yılmaz, *İlim Amel ve Seyr ü Sülâk*, İstanbul 1988) Mehmed Emin oğlu Rifat'ın *Fezâil-i Ahlâk'ı* ise (İstanbul 1311) sadece faziletli amel-leri değil aynı zamanda ilmi ve ahlâkî faziletleri de konu alan eserlere örnek olarak zikredilebilir. Celâl Yıldırım, çoğunu *Kütüb-i Sitte*'den seçtiği faziletli amelere dair 400 hadisi tercüme ederek *Hadis-i Şerîflere Göre Amellerin Faziletleri* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1967).

Faziletli amellerden sadece birini konu edinen kitaplar, pek çok fezâilî bir arada ele alan eserlere nisbetle daha çoktur. İbn Bükeyr diye bilinen Bağdatlı hadis hâfızı Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah es-Sayrafi'nin (ö. 388/998) *Fezâ'ilü't-tesmiye bi-Ahmed ve Muhammed'i* (nşr. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1411/1990; eser *Fezâ'ilü men ismühü Ahmed ev Muhammed* olarak da bilinmektedir; bk. Sezgin, I, 212), İbn Abdülber en-Nemerî'nin *Fazlül-'ilm'i* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1279), Osmanlı müelliflerinden Hatibzâde Muhyiddin Efendi'nin *Fezâ'ilü'l-cihâd'ı* (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 1984, 1988, 1989), Veysi'nin *Fezâil-i Kelime-i Tevhîd'i* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3247) bu tür eserlerdendir. Ayrıca namazın, namazda ilk saf-ta bulunmanın, orucun, Allah'ı zikretmenin, esir âzat etmenin, çocuğunun ölümüne sabretmenin, hat ve kitâbetin, ok atmanın vb. işlerin faziletine dair pek çok kitap ve risâle yazılmıştır. Hz. Peygamber'in günlük dua ve zikirlerine dair eserler de (bk. AMELÜ'İ-YEVİM ve'İ-LEY-LE) burada hatırlanmalıdır.

Faziletli ameller daha çok zayıf rivayetlere dayanmakta olup bunlarla amel edilip edilemeyeceği tartışılmıştır (bk. ZAYIF). Usul kitaplarında ele alınan bu konuyu müstakil bir eserde inceleyen çalışmalara örnek olarak Eşref b. Saîd'in *Hükümü'l-'amel bi'l-ḥadîsi'z-za'if fi fezâ'ilü'l-a'mâl* (Kahire 1412/1992) adlı eseri zikredilebilir.

Vakitlerin Fazileti. Bazı zamanların Allah katında daha değerli olduğu Kur'an ve hadislerde belirtilmiştir. Kadir gecesi, receb, şâban, ramazan ve şevval aylarının, arefe ve cuma günlerinin ve diğer bazı zamanların faziletinden bahseden âyet ve hadislerin bulunması bazı âlimleri bu konuda eser yazmaya sevk etmiştir. Ancak bu kitapların çoğunda yer alan rivayetler genellikle zayıf, hatta bir kısmı asılsızdır. Belli aylarda yapılan ibadetlerin faziletini konu alan eserler arasında, İbn Şâhîn'in (ö. 385/995) çoğu birbirinin aynı ve genellikle zayıf olan otuz altı rivayeti senedleriyle birlikte naklettiği *Fezâ'ilü şehri ramazân'ı* (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Ürdün 1408/1988), Hasan b. Muhammed b. Hasan el-Hallâl'in *Fezâ'ilü şehri receb'i* (nşr. Amr Abdülmün'im, Tanta 1412/1992), Ali el-Kârî'nin *el-Edeb fi receb'i* ile (nşr. Amr Abdülmün'im, Tanta 1412/1992) *Fethu'r-raḥmân bi-fezâ'ili şa'bân'ı* (Bulak 1307) sayılabilir. Vakitlerin faziletine dair rivayetleri bir araya getiren eserlerin en geniş Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Fezâ'ilü'l-evkât'ıdır* (nşr. Adnan Abdurrahman Mecîd el-Kaysî, Mekke 1410/1990). Kitapta receb, şâban, ramazan, şevval, zilhicce ve muharrem ayları ile cuma ve pazartesi günlerinin fazileti gibi konulara dair 307 hadis toplanmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin *en-Nûr fi fezâ'ilü'l-eyyâm ve's-şühûr'u*, İbn Dihye el-Kelbî'nin *el-'Alemü'l-meşhûr fi fezâ'ilü'l-eyyâm ve's-şühûr'u*, İbn Receb el-Hanbelî'nin *Leṭâ'ifü'l-ma'ârif fî mâ li-mevâsimi'l-'âm mine'l-vezâ'if'i* (Beyrut 1924) ve Abdülganî en-Nablusî'nin *Fezâ'ilü's-şühûr ve'l-eyyâm'ı* da (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1406/1986) bu tür eserlerdendir.

Şahısların Fazileti. Hz. Peygamber ile ahabın faziletine dair eserler dışında Resûl-i Ekrem'in diliyle övülmüş olan tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerine mensup bazı tanınmış kimselerle mezhep imamları, veliler, âlimler ve tarihî şahsiyetler hakkında da çeşitli monografiler kaleme alınmıştır. Saîd b. Esed b. Mûsâ'nın iki ciltlik *Fezâ'ilü't-tâbi'in'i* (Sezgin, I, 355), İbnü'l-Cevzî'nin birer menâkib kitabı mahiyetindeki *Fezâ'ilü'l-Ḥasani'l-Başrî* (Kahire 1350) ve *Fezâ'ilü Bişri'l-Ḥâfî'si* (Brockelmann, I, 662; Sezgin, I, 638) burada zikredilebilir. Yûsuf b. Yahyâ el-Megâmî'nin (ö. 288/901) *Fezâ'ilü Mâlik b. Enes'i* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 197), Fahreddin er-Râzî'nin *Fezâ'ilü's-Şâfi'i'si* (Köprülü Ktp., nr. 1127, 134

varak, nr. 1128, 105 varak; eser Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tarafından *Menâkıbül-İmâm eş-Şâfi'* adıyla yayımlanmıştır [Beyrut 1986]), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî ile Muhammed b. Müsâfir b. Osman el-Hanefî'nin *Fezâ'ilü'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eserleri (*İzâhu'l-meknûn*, II, 195) mezhep imamlarının faziletine dair kitaplara örnek teşkil eder. Mezhep imamlarından bazılarının faziletlerini bir arada ele alan eserler de yazılmış olup İbn Abdülber en-Nemerî'nin Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin faziletlerine dair *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-şelâseti'l-e'immeti'l-fukahâ'* adlı eseri bunlardan biridir (nşr. Hüsameddin el-Kudûsî, Kahire 1350).

Şehirlerin ve Ülkelerin Fazileti. Tarihî mahiyetleri itibariyle bazı ülke ve şehirlerin Kur'an ve hadislerde anılması, as-hap ve tâbiîn sözlerinde zikredilmesi, bazı peygamberlerin veya sahâbîlerin buralarda yaşaması, ayrıca bazı önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olması bu şehirlerin faziletine dair eserler yazılmasına yol açmış, İslâm tarihindeki önemli yerleri sebebiyle en çok Mekke, Medine ve Kudûs'ün faziletleri hakkında kitaplar kaleme alınmıştır. Bilindiği kadaryla şehirlerin faziletine dair eserlerin ilki Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) nisbet edilen *Fezâ'ilü Mekke*'dir (Köprülü Ktp., nr. 1603, vr. 1-10; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1828, 23 varak; ayrıca bk. Sezgin, I, 592). Yetmiş sekiz rivayeti senedleriyle birlikte bir araya getiren Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin (ö. 308/920) *Fezâ'ilü'l-Medîne* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız — Gazve Büdeyr, Dımaşk 1407/1987) ve *Fezâ'ilü Mekke* (bir bölümü için bk. Zâhiriyye Ktp., Hadis, nr. 330, vr. 45-52) adlı eserleri de bu çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Günümüzde Medine ile ilgili olarak yazılan eserler arasında Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-Rifâî'nin Medine ve Mescid-i Nebevî'ye, ayrıca şehrin çeşitli yerlerine dair 375 hadisi derleyip tahkik ettiği *el-Ehâdisü'l-vâride fi fezâ'ili'l-Medîne* adlı doktora çalışması (Medine 1413/1992), Kudûs'ün fazileti hakkında yazılan kitaplara örnek olarak da Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâ'ilü'l-Kudûs*'ü (nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Beyrut 1979) zikredilebilir. Kudûs'e değer kazandıran Mescid-i Aksâ ve onun fazileti hakkında yazılan eserlerden faydalanmak suretiyle Minhâcî (ö. 880/1475-76) *İhâfû'l-aḥiş-şâ bi-fezâ'ili Mescidi'l-Aḥşâ* adlı bir eser kaleme almıştır (nşr. Ahmed Rama-

zan Ahmed, I-II, Kahire 1982). Bu üç şehrin faziletini bir arada ele alan çalışmalar arasında Muhammed el-Yemenî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı *Fezâ'il-i Mekke Medîne ve Kudûs* adlı eseri (İÜ Ktp., TY, nr. 6802, 150 varak) burada kaydedilmelidir. Bu üç şehri Dımaşk, Küfe, Bağdat, Basra, Belh, Endülüs ve Yemen takip etmektedir. Hakkında en çok kitap yazılan ülke ise Suriye olup ikinci sırada Mısır yer almaktadır. Selâhaddin el-Müneccid şehirlerin faziletine dair önemli eserlerden yetmiş dördünü tesbit etmiştir (İbn Hazm, nâşirin mukaddimesi, s. he-mim).

Öte yandan Mekke, Medine ve Kudûs gibi şehirlerin Hz. Peygamber'in hadislerinde methedildiğini gören ve Basra ile Küfe, Mekke ile Medine, Dımaşk ile Bağdat veya Kahire arasında bir rekabet havası meydana getiren bazı aşırı milliyetçiler ve siyâsiler bulunduğu gibi, doğup büyüdükları şehirler Resûl-i Ekrem zamanında henüz kurulmamış olsa bile buraların onun diliyle övülmesini arzu eden ve bu maksatla hadis uydurular da olmuştur. II. (VIII.) yüzyılda kurulan Bağdat'ın lehinde ve aleyhinde Hz. Peygamber'e isnat edilen hadisler bu tür rivayetlerdendir (Hatîb, I, 24-25, 27-44). Methine veya zemmine dair uydurma rivayetlerin bulunduğu şehirlere örnek olarak İskenderiye, Dimyat, Basra, Bağdat, Kazvin, Ürdün, Abadan, Cidde, Askalân, Nusaybin, Antakya, Horasan, Tâlekân, Şâs, Merv, Buhara, Semerkant, Tûs, Cürcân, Herat, Kayrevan, Sebte ve Fas zikredilebilir (Kandemir, s. 50, 170).

Milletlerin Fazileti. Bazı milletlerin anılmaya değer özelliklerine dair başka milletlere mensup yazarlar tarafından kaleme alınmış eserlerin bulunması bu nevi kitaplarda her zaman taraftar davranılmadığını göstermektedir. Ebû Ubejde Ma'mer b. Müsennâ'ya (ö. 209/824 [?]) nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili'l-Fürs* ile (İbnü'n-Nedîm, s. 59) Câhiz'in *Fezâ'ilü'l-Etrâk** (trc. Ramazan Şeşen, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Ankara 1967), Ebû'l-Abbas Abdullah b. Ca'fer b. Hasan el-Kummî ve Sa'd b. İbrâhim el-Kummî'nin *Fazlû'l-ʿArab* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 198) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir. Zeynüddin el-İrâkî'nin de *Meḥaccetü'l-kurab fi fezâ'ili'l-ʿArab* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2151, vr. 57-74) adlı bir risâlesi bulunmaktadır. İmam Şâfiî ve Medâinî'ye nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili Kureyş* (İbnü'n-Nedîm, s. 114, 264), Al-

lân el-Verrâk'a nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili Kinâne ve Kitâbü Fezâ'ili Rebi'a* (İbnü'n-Nedîm, s. 119) gibi eserler de bu tür çalışmalardandır. Bazı şahıs, kabile veya milletleri yermek maksadıyla yazılan kitaplar ise genellikle "mesâlib" adıyla anılmaktadır (Sezgin, II, 60-61).

Kitapların faziletine dair eserler de kaleme alınmıştır. Ebû'l-Kâsım Ubeyd b. Muhammed es-Siirdî'nin (ö. 692/1293) *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi' li-Ebî ʿİsâ et-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerri, Beyrut 1409/1989) adlı eseri bunlardan biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "fzl" md.; *Tâcü'l-ʿarûs*, "fzl" md.; *Müsned*, III, 438; Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967; Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, *Fezâ'ilü'l-Medîne* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız — Gazve Büdeyr), Dımaşk 1407/1987; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 59, 114, 119, 264, ayrıca bk. İndeks; İbn Şâhin, *Fezâ'ilü şehri ramazân* (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri), Ürdün 1408/1988; İbn Hazm, *Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehlihâ* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1387/1968, nâşirin mukaddimesi, s. elif-mim; Beyhakî, *Fezâ'ilü'l-evkât* (nşr. Adnan Abdurrahman Mecîd el-Kaysî), Mekke 1410/1990; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 24-25, 27-44; Ziyâeddin el-Makdisî, *Fezâ'ilü'l-a'mâl* (nşr. Gassân İsâ Muhammed Hermâs), Beyrut 1407/1987; Ebû'l-Kâsım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas es-Siirdî, *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi'* (nşr. Subhî es-Sâmerri), Beyrut 1409/1989; Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, *el-Metcerü'r-râbih fi şevâbi'l-ʿamelî's-sâlih* (nşr. Muhammed Hüsâm Beyzûn), Beyrut 1410/1990; Minhâcî, *İhâfû'l-aḥiş-şâ bi-fezâ'ili'l-Mescidi'l-Aḥşâ* (nşr. Ahmed Ramazan Ahmed), Kahire 1982, I-II; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1274-1280; *Osmanlı Müellifleri*, I, 280; *İzâhu'l-meknûn*, II, 195-199; Brockelmann, *GA*, I, 662; Sezgin, *GAS*, I, 212, 340-341, 355, 592; II, 60-61; M. Yaşar Kandemir, *Mezû Hadisler*, Ankara 1975, s. 50, 170; Eşref b. Saîd, *Hükümü'l-ʿamel bi'l-ḥadîsi'z-za'îf fi fezâ'ili'l-a'mâl*, Kahire 1412/1992; Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-Rifâî, *el-Ehâdisü'l-vâride fi fezâ'ili'l-Medîne*, Medine 1413/1992; R. Sellheim, "Faḫîla", *EJ* (Fr.), II, 747-748.

M. YAŞAR KANDEMİR

FEZÂİLÜ'L-ETRÂK

(فضائل الأتراك)

Câhiz'in

(ö. 255/869)

Türkler'in karakteri ve askerlik meziyetlerine dair eseri.

İslâm tarihinde Türkler'e tahsis edilmiş en eski eser olarak tanınan *Fezâ'ilü'l-etrâk* 225-245 (840-859) yılları arasında kaleme alınmıştır. Kaynaklarda ve mevcut yazma nüshalarında *Menâkıbü cündi'l-hilâfe ve fezâ'ilü'l-etrâk*, *Me-*